

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Hugvísindasvið

**Skoðun Tómasar af Aquino
á eðli mannlegra athafna**

Ritgerð til B.A.-prófs í heimspeki

Kristín Helga Schiöth

Febrúar 2013

Háskóli Íslands
Hugvísindasvið
Heimspekideild

Skoðun Tómasar af Aquino á eðli mannlegra athafna

Ritgerð til B.A.-prófs í heimspeki

Kristín Helga Schiöth

Kt.: 020787-3849

Leiðbeinandi: Mikael M. Karlsson

Febrúar 2013

Ágrip

Þessi ritgerð fjallar um skoðanir Tómasar af Aquino á eðli mannlegra athafna. Gerð verður grein fyrir því sem hann skrifaði um efnið í rit sitt *Summa Theologica* IaIIæ, kafla 6–21. Lögð er megináhersla á það hvað gerir athöfn mannlega og hvað greinir mannlegar athafnir frá öðrum athöfnum. Komið verður inn á það hvernig kenning Tómasar um mannlegar athafnir skiptir máli í lögspeki hans, fjallað um sýn hans á manninn og hugmyndir hans um Guð og farsældina.

Efnisyfirlit

1. Inngangur.....	4
2. Greining á köflum 6–21 í <i>Summa Theologica</i> IaIIæ.....	6
2.1 Um það sjálfráða og ósjálfráða.....	6
2.2 Um aðstæður.....	10
2.3 Um viljann	10
2.4 Hvað það er sem hreyfir viljann.....	11
2.5 Hvernig viljinn er hreyfður.....	13
2.6 Um ánægjuna	14
2.7 Um ásetning	15
2.8 Um fyrirætlanir.....	16
2.9 Um ráðagerð.....	17
2.10 Um samþykki	18
2.11 Um notkun	18
2.12 Um athafnir sem stjórnað er af viljanum	19
2.13 Um góðar og illar athafnir	20
2.14 Innri gæði.....	22
2.15 Um gæði og illkvitni í ytri athöfnum viljans	23
2.16 Afleiðingar mannlegra athafna, gæði þeirra og illská.....	24
3. Frekari túlkun á skoðunum Tómasar um mannlega athöfn.....	25
4. Niðurlag—Lögspakin, mannlegar athafnir og farsældin.....	28
Heimildaskrá.....	32

1. Inngangur

Í þessari ritgerð verður gerð grein fyrir skoðunum Tómasar af Aquino á eðli mannlegra athafna. Um það efni skrifaði Tómas í rit sitt *Summa Theologica*¹ (sem útleggst *Handbók í guðfræði* á íslensku en hér verður vísað til upprunalegs heitis), köflum, eða *spurningum* (e. *questions*; „Q“ í *neðanmálgreinum*) 6–21, í fyrsta hluti annars hluta verksins (l. *prima secundæ, skammstafað IaIIæ*). *Summa Theologica* er mikið yfirlitsverk sem Tómas hugsaði sem kennslurit fyrir guðfræðinema sína.² Ritið samdi Tómas á árunum 1265–1273 og spannar það mun meira efni heldur en það sem tekið verður fyrir í þessari ritgerð.³

Í ofangreindum köflum í *Summa Theologica* leitast Tómas við að svara því hvað einkennir mannlegar athafnir. Það gerir hann á kerfisbundinn hátt, þar sem hann setur fram spurningar sem hann svarar af nákvæmni. Titill hvers kafla er spurning. Hver yfirspurning skiptist svo í nokkrar undirspurningar (e. *articles*; „A“ í *neðanmálgreinum*) sem skipta máli í greiningu Tómasar. Tómas lætur ekki nægja að skrifa skoðanir sínar á því hvað einkennir mannlegar athafnir, heldur býr hann til ímynduð andsvör við skoðunum sínum. Þannig setur hann strax fram þá gagnrýni sem hann telur líklegt að svör hans fái og svarar henni jafnóðum. Formið á textanum hans er því óvenjulegt, sérstaklega ef miðað er við seinni tíma rit. Af þessum sökum er mál hans vel rökstutt.

Tómas er mjög kerfisbundinn hugsuður, eins og uppsetning og skipulag ritsins sýnir. Það á hann sammerkt með fornaldarheimspekingnum Aristótelesi, sem hann vitnar oft í og vísar þá einfaldlega til hans sem *heimspekins* (e. *the philosopher*). Þótt Tómas sé frægastur fyrir guðfræði sína og hafi verið uppi á miðoldum, samræmast kenningar hans fræðum Aristótelesar á margan hátt enda byggir Tómas sína heimspeki mjög á heimspeki Aristótelesar. Aristóteles átti ekki upp á pallborðið hjá kristnum mönnum öldum saman, því kenningar hans þóttu heiðnar. Í guðfræði sinni tók Tómas

1 Heitir einnig *Summa Theologiæ* á latínu.

2 Gunnar Skirbekk og Nils Gilje 1990:184.

3 Garðar Gíslason 2004:10.

hugmyndir Aristótelesar upp og sameinaði hugmyndir hans og kristna trú.⁴ Þrátt fyrir tímann og tíðarandann sem skilur á milli Tómasar og Aristótelesar má því glöggjt sjá líkindi í sýn þeirra á manninn. Báðir heimspekingarnir líta á manninn sem skynsemisveru sem stjórnast fyrst og fremst af rökvísinni. Í meðfórum Aristótelesar kallast rökvísin *logos* en hjá Tómasi *ratio*. Báðir heimspekingarnir líta á manninn sem félagsveru og að samfélagið sé forsenda fyrir mannlegri farsæld.⁵

Sá hluti *Summa Theologica* sem er viðfangsefni ritgerðarinnar, fjallar um eðli mannlegra athafna. Tómas vill sýna fram á að sumar athafnir sem maðurinn framkvæmir flokkast ekki sem *mannlegar* (e. *human act*). Athafnir eru ekki allar af sama tagi, á þeim getur verið eðlismunur. Sumar tegundir athafna eigum við sameiginlegar með skynlausum skepnum og þær ráðast af hvötum en ekki skynsemi. Athöfn verður að uppfylla ákveðnar kröfur til að teljast mannleg og þær kröfur tíundar Tómas í köflum 6–21. Meginkrafan sem að Tómas gerir til athafna, svo þær uppfylli það skilyrði að vera mannlegar, er að í þeim felist rökhugsun/rökvísi/rök, eða *ratio*. Mannleg athöfn er þannig að við vitum afhverju við gerum það sem við gerum, í hvaða augnamiði við framkvæmum. Við getum rakið okkur aftur og útskýrt hvers vegna við gerðum það sem við gerðum—athöfnin þjónar markmiði. Tómas segir að lokamarkmið hvers manns hljóti að vera farsældin (l. *felicitas*, e. *happiness*), en farsældin er hugtak sótt í rann Aristótelesar (g. *εὐδαιμονία*). Tómas talar reyndar ýmist um að lokamarkmið mannsins sé Guð eða farsældin. Hann lítur svo á að farsældin felist í Guði, að hið endanlega markmið sé handan jarðnesks lífs.⁶

Til frekari útskýringar á því hvað Tómas telur vera mannlega athöfn, gæti verið gott að skoða dæmi um það sem *ekki* er mannleg athöfn, þrátt fyrir að maður stýri henni. Kennari stendur í skólastofu fyrir framan hóp nemenda og heldur fyrirlestur. Á meðan hann talar gengur hann fram og til baka fyrir framan kennslutöfluna. Sú athöfn að ganga fram og til baka í skólastofunni er ekki mannleg. Vissulega er það maður sem

4 Gunnar Skirbekk og Nils Gilje 1990:182–183.

5 Gunnar Skirbekk og Nils Gilje 1990:185.

6 Gunnar Skirbekk og Nils Gilje 1990:185.

gengur, og vissulega er gangurinn athöfn—en athöfnin hefur ekkert ákveðið markmið og enga rökvísi til að bera. Það að stígspora um stofuna er í raun bara tilgangslaus eða órókvís vani, kennarinn getur ekki útskýrt með neinum vitrænum hætti hversvegna hann gerir það sem hann gerir. Mannleg athöfn felur ávallt í sér skynsemi. Að kenna er t.a.m. mannleg athöfn. Kennarinn getur mjög líklega útskýrt hversvegna hann flytur tiltekinn fyrirlestur. Útskýringarnar væru líkast til á þá leið að fyrirlesturinn sé nauðsynlegur hluti kennsluefnisins, hann stuðlar að því að nemendurnir skilji efnið og komist áfram í námsefninu, auk þess sem kennslan er vinna sem að hann fær greitt fyrir og þarf á að halda til að framfleyta sér. Mannleg athöfn er viljandi, fyrirætluð og yfirveguð⁷ og maðurinn er meðvitaður um það hversvegna hann framkvæmir þær. Hann framkvæmir athöfnina ef hann heldur að hún sé til góðs.

2. Greining á köflum 6–21 í *Summa Theologica* IaIIæ

Það sem hér fer á eftir er greinargerð úr köflum 6–21 í *Summa Theologica* IaIIæ. Farið er skipulega í gegnum kaflana og lykilhugtök Tómasar skýrð út. Ritið er byggt upp á spurningum. Oft spyr Tómas að sömu spurningunum um mismunandi efni, til dæmis um það hvort að skynlausar skepnur hafi vilja, ásetning og val. Honum er tíðrætt um dýr því hann vill bæði sýna fram á það sem við eignum sameiginlegt með skepnum og hvað það er sem að greinir okkur að. Hann sýnir fram á að rökvísin, sem að maðurinn hefur umfram skepnur, er ein af nauðsynlegum forsendum þess að tiltekin athöfn sé *mannleg*.

2.1 Um það sjálfráða og ósjálfráða

Fyrsta spurningin í *Summa Theologica* sem fjallar um mannlegar athafnir spyr um það sem er sjálfrátt (*e. voluntary*) eða ósjálfrátt (*e. involuntary*). Tómas segir að vegna þess að athafnir sem falla réttilega undir það að vera mannlegar, séu ávallt sjálfráðar þurfum við að beina sjónum okkar að því hvað það merkir að athöfn sé sjálfráð annars vegar og

---

⁷ Eða bundin vana sem felur í sér rökvísi.

ósjálfráð hinsvegar. Að auki þurfum við að athuga þær athafnir sem eru sjálfráðar og þær aðstæður sem eru til staðar þegar að sjálfráð athöfn verður til. Í því skyni að athuga öll þessi atriði og varpa ljósi á það hvað sjálfráð athöfn er spyr hann átta spurninga; hvort eitthvað sé sjálfrátt í mannlegum athöfnum; hvort svo sé í skynlausum skepnum (*e. irrational animals*); hvort vilji geti verið til án athafnar; hvort að hægt sé að beita viljann ofbeldi; hvort að ofbeldi, ótti, losti eða þekkingarleysi geti valdið ósjálfræði.⁸

Tómas byrjar á því að sýna fram á að það sé eitthvað sjálfrátt í mannlegum athöfnum. Hann gerir greinarmun á því sem hann kallar utanaðkomandi uppsprettu og innri uppsprettu hreyfinga (*e. extrinsic/intrinsic principles of movement*). Annars végar eru það innri orsakir sem að stjórna athöfnum okkar og hinsvegar eru það ytri orsakir. Hann tekur dæmi af grjóti sem kastað er í loftið, hreyfing grjótsins kemur til af ytri orsökum. Það er þvert á eðli grjótsins að fljúga um loftið, eiginleiki þess er að hreyfast í átt að jörðinni og því þarf eitthvað ytra afl til að koma grjótinu á hreyfingu um loftin blá. Öfugt við grjótið sem er kastað upp hafa manneskjur innri orsakir fyrir athöfnum sínum.⁹ Tómas rökstyður það með því að manneskjur stefna að einhverju markmiði með athöfnum sínum. Séu athafnir mannlegar eru þær ekki stefnulausar heldur þjóna þær tilgangi, stefna að ákveðnu markmiði. Til þess að athöfn sé sannarlega mannleg verður hún að vera framkvæmd af þekkingu. Grundvöllur þess að maðurinn nái markmiði sínu er að hann hafi þekkingu á því.¹⁰ Tómas segir að hafi maðurinn þekkingu á markmiðinu, hreyfi hann sig í átt að því, er með sanni hægt að segja að mannlegar athafnir hafi vilja—séu viljandi.¹¹ Það er þá ljóst að þekking á markmiðinu sem skal ná er nauðsynlegt skilyrði fyrir því að athöfn sé sjálfráð.¹²

Spurt er að því hvort að skynlausar skepnur (*e. nonrational animals*) geti athafnað sig á sjálfráðan hátt. Tómas gerir greinarmun á fullkominni þekkingu og

8 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q6, inngangur.

9 Innri orsök hreyfingu grjótsins tekur við þegar það leitar niður á við.

10 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q6 A1.

11 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q6 A1.

12 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q6 A1.

ófullkominni þekkingu á markmiðum. Ófullkomin þekking felur einungis í sér skilning á því að það sé markmiði að ná, án þess að skilja tengslin á milli athafnanna og markmiðsins. Skynlausar skepnur geta haft slíka þekkingu þar sem þær öðlast hana með skynfärum sínum, rökhugsun kemur þar ekkert við sögu. Aftur á móti felur fullkomin þekking á markmiðum ekki einungis í sér að átta sig á því hvert markmiðið sé, heldur einnig að átta sig á tengslum athafnanna og markmiðinu sem þau miða að. Slík þekking tilheyrir einungis þeim sem hafa rökhugsun. Fullkomin þekking á markmiðum leiðir til þess að athafnir eru fullkomlega sjálfráðar, aðeins röklega hugsandi menn eru færir um að athafna sig á fullkomlega sjálfráðan hátt. Skynlausar skepnur geta athafnað sig á sjálfráðan máta á ófullkominn hátt, hafi þær einhverskonar þekkingu á markmiðinu.¹³

Tómas segir að sjálfræði geti verið til staðar án þess að athöfn sé framkvæmd. Hann segir það vera jafn mikið merki um sjálfræði að *gera ekki* og að *gera*. Viljinn getur komið jafnt fram í athafnaleyssi sem og í athöfn. Á sama hátt og við getum sjálfráð tekið ákvörðun um að aðhafast í ákveðnum aðstæðum, getum við tekið þá ákvörðun að halda kyrru fyrir.¹⁴ Viljinn getur ekki verið beittur ofbeldi. Hann vitnar í heilagan Ágústínus sem sagði að það sem gert er af vilja er ekki gert af nauðsyn. Það sem er gert undir þrýstingi eða ofbeldi er hinsvegar gert af nauðsyn, sem stangast þá á við eðli viljans. Það er því ekki hægt að þvinga viljann til athafna. Tómas heldur útskýringum sínum áfram og segir að viljinn athafni sig á tvenna vegu. Annarsvegar eru athafnir sem að gerast án fyrirvara og án eiginlegrar athafnar, eins og það að óska sér einhvers. Hinsvegar eru athafnir þegar viljinn stjórnar athöfnum, eins og þegar maður gengur eða talar. Seinni gerð athafnanna er stjórnað af viljanum, en hann nægir ekki einn. Það þarf annað og meira til að þær komist í framkvæmd.¹⁵

Hægt er að beita viljann þvingunum á utanaðkomandi og óbeinan hátt, það er hægt að hindra einhvern í að ganga, sem vill ganga. En sjálfan viljann er aldrei hægt að

---

13 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q6 A2.

14 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q6 A3.

15 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q6 A4.

beita þvingunum. Viljinn kemur að innan en það sem er þvingandi eða ofbeldisfullt kemur að utan. Það stríðir hreinlega gegn eðli viljans að vera viðfang ofbeldis eða þvingana. Hann tekur dæmi af steini. Það er hægt að hreyfa hann upp á við með „þvingunum“, en steinninn mun aldrei hreyfast upp á við af eigin eðli. Á sama hátt er hægt að þvinga mann til að breyta á ákveðinn hátt, gegn vilja sínum. Athöfnina er hægt að þvinga fram en maðurinn *will* ekki gera það sem hann gerir, maðurinn er ekki þvingaður til að vilja.¹⁶

Ofbeldi getur valdið ósjálfræði. Hér vísar Tómas í Aristóteles og segir að það sem gert sé undir þrýstingi sé ekki sjálfrátt. Tómas segir að ofbeldi sé gagnstætt því sem er sjálfrátt, eins er það gagnstætt því náttúrulega. Hið náttúrulega og hið sjálfráða eiga það sameiginlegt að koma að innan, vera eðlislægt. Ofbeldi er hinsvegar utanaðkomandi orsök. Það sem sagt er að vinni gegn náttúrunni er kallað ónáttúrulegt og á svipaðan hátt er það sem er gegn viljanum sagt vera án ásetnings. Af þessum sökum veldur ofbeldi ósjálfræði.¹⁷ Hann heldur áfram að athuga það sem gæti valdið ósjálfræði og spyr hvort að ótti geti gert það. Það sem gert er af ótta er viljandi frekar en óviljandi að mati Tómasar, en þessar athafnir eru engu að síður af blandaðri gerð. Þær eru að hluta til sjálfráðar og að hluta til ósjálfráðar. Athöfn sem gerð er í ótta er ekki viljandi eða sjálfráð, en hún verður það þegar athöfnin er til að forðast það illa sem óttinn stafar af. Þrátt fyrir blandað eðli athafna af þessu tagi segir hann þær frekar vera sjálfráðar heldur en ósjálfráðar, þar sem þær eru *einfaldlega* sjálfráðar en einungis óviljandi frá ákveðnu sjónarhorni. Það sem gert er af ótta er sjálfrátt, sé það gert á ákveðnum tíma, undir ákveðnum aðstæðum, til að koma í veg fyrir að eitthvað illt gerist. Hann tekur dæmi af skipsmönnum sem fleygja farmi í sjóinn í stormi. Undir venjulegum kringumstæðum telst það slæmt að fleygja farminum í sjónum en í þessum aðstæðum er það gott. Þeir gera það viljandi, vegna óttans við hættuna sem stafar af storminum.¹⁸

16 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q6 A4.

17 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q6 A5.

18 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q6 A6.

Að lokum svarar Tómas því hvort losti valdi ósjálfræði. Hann neitar því og segir að þvert á móti framkalli hann vilja. Eitthvað er sagt vera viljandi vegna þess að viljinn hneigist til þess. Lostinn fær viljann til að sækjast eftir viðfanginu sem sóst er eftir. Mennirnir hafa stjórн á hvötum sínum, ólíkt dýrum—og því er ekki hægt að halda því fram að lostinn geti stjórnað þeim. Þekkingarleysi veldur ósjálfræði og Tómas víesar hér í Aristóteles sem sagði að það sem gert sé af vanþekkingu sé óviljandi. Maður sem að stýrist af losta þekkir viðfang sitt og sækist eftir því og því er ekki hægt að halda því fram að losti valdi ósjálfræði.¹⁹

2.2 Um aðstæður

Tómas spyr hvort að aðstæður (*e. circumstances*) séu tilviljanakenndar (*e. accidental*) eða án vilja mannlegrar athafnar? Með aðstæðum á hann við það umhverfi, sem snertir mannlega athöfn. Tómas segir að aðstæðurnar séu tilviljanakenndar. Hann segir að það sé nauðsynlegt að athuga aðstæður mannlegar athafnar, þegar athöfnin er skoðuð. Aðstæður skipta miklu máli og hunsi maður aðstæður verður það til þess að athöfn verður ósjálfráð, ekki sjálfráð. Ósjálfræði getur afsakað okkur frá syndinni og því er mikilvægt að vita hvort að athöfn sé sjálfráð eða ekki þegar hún er skoðuð.²⁰ Þegar talað er um aðstæður athafnar þarf að athuga hver gerir, hvað, hvar, hversvegna og hvenær. Aðstæður hafa með athöfnina sjálfa að gera, ástæður hennar og áhrif athafnarinnar.²¹ Tómas segir að hlutar aðstæðnanna skipti mismiklu máli. Mestu skiptir að athuga *hversvegna* athöfnin er gerð. Ástæðan fyrir því hversvegna athöfnin er gerð hefur að gera með markmið athafnarinnar og það hvaða markmið maðurinn hefur. Næstmikilvægast er að skoða sjálfa athöfnina, hvað það er sem er gert.²²

2.3 Um viljann

Spurningar 8–10 fjalla um viljann, en viljinn spilar stórt hlutverk í sýn Tómasar á eðli mannlegra athafna. Í inngangi að spurningu 8 segir Tómas vilja athuga mismunandi

19 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q6 A7.

20 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q7 A2.

21 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q7 A3.

22 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q7 A4.

athafnir viljans (*e. acts of the will*) og leitast við að greina hvers eðlis hann er. Hann segir viljann bæði hafa með markmið og leiðir að markmiðinu að gera. Viljinn hreyfir okkur í átt að markmiðinu og í átt að þeim leiðum sem nauðsynlegt er að fara til að ná markmiðinu.²³ Í greiningu Tómasar kemur fram að viljinn er í eðli sínu af hinu góða, hann vill hið góða og leitar eftir farsældinni.²⁴ Eins og áður segir beinist viljinn bæði að markmiðinu og leiðunum að því. Við beitum viljanum þegar við veljum góðar leiðir til að ná markmiði okkar.²⁵ Það er því ljóst að viljinn er mikilvægur fyrir mannlegar athafnir því athafnir geta ekki talist mannlegar nema að þær stjórnist af vilja mannsins. Sýn Tómasar á manninn er sú að hann vilji hið góða og leiti leiða til að ná hinu góða markmiði og til þess notar hann viljann.²⁶

2.4 Hvað það er sem hreyfir viljann

En hvað er það sem að stjórnar viljanum og hreyfir við honum? Til að komast að því setur Tómas fram sex spurningar. Hann byrjar á því að spyrja hvort að hugsun (*e. intellect*) eða langanir stjórni viljanum. Hugsun hreyfir viljann að svo miklu leyti sem hún gerir viðkomandi aðila grein fyrir því hvað það er sem hann vill og sækist eftir. Þannig getur hugsun ekki hreyft viljann ein og sér, en spilar þó stórt hlutverk í því að hreyfa við honum. Viðfang viljans er það sem að er gott í sjálfu sér. Með vitsmunum okkar erum við fær um að skilja það sem er gott í sjálfu sér og þar með sækjumst við eftir því.²⁷ Löngunin er eitt af þeim öflum sem hreyfa við viljanum en viljinn beinist jafnframt að löngunum okkar. Það skiptir máli í hvaða hugarástandi við erum, hvers eðlis langanir okkar eru. Reiðum manni virðast ákveðnir hlutir af hinu góða, en sé hann rólegur er hann ekki á þeirri skoðun. Þannig er það breytilegt að hverju langanir okkar beinast og þar með líka breytilegt að hverju viljinn beinist.²⁸

---

23 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q8, inngangur.

24 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q8 A1.

25 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q8 A2.

26 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q8 A3.

27 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q9 A1.

28 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q9 A2.

Viljinn er fær um að hreyfa sig sjálfur, því það tilheyrir sjálfum viljanum að vilja og vilja ekki. Tómas áréttar að það heyri til viljans að hreyfa við öðrum kröftum. Viljinn er einhverskonar frumhreyfiafl þar sem að viðfang viljans er markmiðið sem við viljum ná. Það nægir viljanum ekki að vilja markmiðið heldur vill hann einnig leiðirnar (*e. means*) sem þarf að fara til að ná markmiðinu.²⁹ Þótt viljinn sé fær um að hreyfa sig sjálfur þýðir ekki að viljinn geti ekki verið hreyfður af utanaðkomandi aðstæðum. Viljinn er hreyfður af viðfangi sínu³⁰ og viðfangið getur verið utanaðkomandi, eitthvað sem við skynjum og viljum þar með. Á einhverjum tímapunkti byrjar viljinn að sækjast eftir því sem hann vildi ekki áður. Tómas segir það hljóti að þýða að viljinn sé hreyfður af einhverju sem fær hann til að vilja. Eins og áður segir getur það verið eitthvað sem maðurinn skynjar og er utanaðkomandi. Tómas vill þó halda því til haga að viljinn geti vissulega hreyft sig sjálfur³¹ að því leyti sem að viljinn vill markmiðið. Það er líklegt að Tómas eigi við lokamarkmiðið þegar hann talar um markmiðið sem viljinn sækist eftir. Lokamarkmið mannsins er farsældin og viljinn beinist að henni. Til þess að öðlast farseld þarf maðurinn að ná ýmsum markmiðum og viljinn er því einnig vilji eftir leiðunum að markmiðunum.³²

Tómas vill athuga hvort að guðlegt afl, eða himintunglin (*e. heavenly bodies*) hafi áhrif á viljann. Hann segir að viljinn sé ekki hreyfður af himintunglunum einum og sér. Himintunglin geta hreyft við viljanum á sama hátt og önnur utanaðkomandi viðföng, en hefur ekkert meira afl heldur en þau. Tómas ber þetta saman við það þegar hann sýndi fram á að skynsemishvöt mannsins (*e. intellectual appetite*)³³ mætti hreyfa með lönguninni (*e. sensitive appetite*). Á sama hátt geta himintunglin haft óbein áhrif á viljann.³⁴ Tómas snýr sér svo að sjálfum Guði og spyr hvort að Guð geti hreyft viljann. Hann segir að svo sé og gengur reyndar svo langt að segja að orsök viljans geti engin

---

29 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q9 A3.

30 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q9 A1.

31 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q9 A3.

32 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q9 A4.

33 Skynsemishvötin samsvarar βούλησις hjá Aristótelesi.

34 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q9 A5.

verið nema Guð, þrátt fyrir að Guð sé utanakomandi. Fyrir því liggja tvær ástæður. Annarsvegar vegna þess að viljinn er kraftur hinnar rökrænu sálar (*e. power of the rational soul*) sem er orsökuð af Guði einum. Þessu til rökstuðnings vísar Tómas í spurningu 90, þar sem hann sýnir fram á þetta. Hinsvegar telur hann sjálfþjóst að viljinn sé í þágu hins góða í heiminum. Guð er hið góða í heiminum og því getur ekkert annað en hann verið orsök viljans.³⁵

Í spurningu 10 fer Tómas í gegnum það á hvaða hátt viljinn er hreyfður, hvort honum sé það eðlislægt að hreyfa sig í átt að einhverju eða hvort hann sé nauðsynlega hreyfður í átt að viðfangi sínu. Hann áréttar að hreyfing viljans fylgi hreyfingu vitsmunanna. Vitsmunirnir skilja suma hluti af eðlishvöt, og því vill viljinn suma hluti eðlislega. Það er viljanum eðlislægt að vilja ákveðna hluti, og manninum er einnig eðlislægt að sækjast eftir ákveðnum hlutum. Hann sækist til dæmis eftir vitneskju um sannleikann og eftir því að lifa.³⁶

2.5 Hvernig viljinn er hreyfður

En er þá viljinn *nauðsynlega* hreyfður af viðfangi sínu? Er það viljanum nauðsynlegt að vilja viðfangið? Tómas segir að svo þurfi ekki að vera, einungis er það nauðsynlegt viljanum að vilja viðfangið ef að umrætt viðfang er gott í alla staði. Hann líkir þessu við það þegar auga horfir á hlut. Ef hluturinn er allur litaður kemst augað ekki hjá því að sjá hvernig hann er á litinn. Augað nemur litinn nauðsynlega. Hann tekur svo dæmi af hlut sem litaður sumpart og sumpart ekki. Þá er ekki nauðsynlegt fyrir augað að nema litinn. Augað getur horft á hlutinn þar sem hann er ólitaður og ekki séð litinn. Ef viljanum er boðið viðfang sem er gott að öllu leyti, frá öllum sjónarhornum, er það honum nauðsynlegt að vilja það. Ef viljanum er aftur á móti boðið viðfang sem er ekki gott að öllu leyti, er það viljanum ekki nauðsynlegt að vilja það. Farsældin er svo góð að það er viljanum ómögulegt að vilja hana ekki.³⁷

35 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q9 A6.

36 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q10 A1.

37 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q10 A2.

Næst fýsir Tómas að vita hvort að viljinn sé nauðsynlega hreyfður af hinum óæðri hvötum (*e. lower appetites*). Hann segir að viljinn sé ekki hreyfður af óæðri hvötum þar sem að maðurinn hefur stjórn á þeim. Tómas rifjar upp að manni geti þótt eitthvað eftirsóknarvert sé hann í ákveðnu hugarástandi. Skipti hann skapi, eða renni reiðin finnst honum viðfangið ekki lengur eftirsóknarvert. Þannig hafa tilfinningar áhrif á það sem við viljum en það er ekki *nauðsynlegt* fyrir viljann að fylgja þeim.³⁸ Sjálfur Guð hreyfir heldur ekki viljann af nauðsyn, þar sem hann skapaðimanninn gæddum þeim eiginleika að taka eigin ákvarðanir.³⁹

2.6 Um ánægjuna

Tómas fjallar sérstaklega um nautnina (*e. enjoyment*), sem hann segir vera aðgerð viljans. Hann vill athuga hvort að það að njóta sé fólgíð í löngun og hvort það tilheyri einungis skynsemisverum að njóta eða einnig skynlausum skepnum. Tómas telur að nautnin tilheyri lönguninni⁴⁰, en menn eru ekki þeir einu sem að geta notið nautna. Dýr eru fær um að njóta líkamlegra nautna, til dæmis njóta þau þess að éta. Þrátt fyrir að geta notið á þennan máta telur Tómas að dýr séu ekki fær um að njóta á fullkominn máta, eins og mannveran er fær um. Hin fullkomna ánægja er einungis þeirra sem að hafa þekkingu. Rökvísin gerir mönnunum kleift að njóta til fullnustu. Dýr geta haft einhverskonar þekkingu en ekki fullkomna þekkingu, þau hafa ekki þekkingu á *markmiðinu*. Þau geta þó hreyft sig í átt að markmiði, en ef þau gera það er það vegna náttúrulegra hvata þeirra eða eðlisgerðar. Þau hafa ekki rökhugsun sem að segir þeim hvað það er sem er gott og að það sé jafnframt markmið sem þau ættu að reyna að ná. Vegna þessa segir Tómas að nautnin heyri fullkomnlega til þeirra sem hafa rökhugsun en að bara að nokkru leyti til skepna.⁴¹ Ennfremur segir hann að nautnin tilheyri einungis lokamarkmiðinu (*e. the last end*). Áður hefur komið fram að Tómas telur lokamarkmið mannsins vera farsældina og hér á hann líklega við hina fullkomnu nautn

38 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q10 A3.

39 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q10 A4.

40 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q11 A1.

41 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q11 A2.

sem að einungis menn geta öðlast. Tómas vitnar í Ágústínus sem sagði að maður njóti ekki nokkurs sem hann þráir fyrir aðrar sakir en þess. Þar sem að lokamarkmiðið er það eina sem að maður þráir fyrir engar aðrar sakir heldur en þess sjálfss telur Tómas að nautnin tilheyri eingöngu lokamarkmiðinu, farsældinni.⁴² Þetta þýðir þó ekki að nautnin sé eingöngu í náðu markmiði. Það er hægt að njóta markmiðs sem ekki hefur verið náð, en er áætlað að ná. Sú ánægja sem hlýst af því er ófullkomin. Fullkomin nautn hlýst hinsvegar þegar markmiðinu er náð.⁴³

2.7 Um ásetning

Ásetningur (*e. intention*) er sterkt orð í meðfórum Tómasar og gegnir veigamiklu hlutverki í greiningu hans á mannlegum athöfnum. Í spurningu 12 svarar hann spurningum um ásetninginn í fimm greinum og hann byrjar á því að sýna fram á að ásetningur tilheyri viljanum, en ekki hugsun eða vitsmununum.⁴⁴ Hann áréttar að ásetningurinn heyri ekki eingöngu til lokamarkmiðsins. Lokamarkmið allra manna er farsældin en hægt er að hafa ásetning um önnur markmið.⁴⁵ Maðurinn er fær um að gera áætlanir um fleiri en einn hlut í einu. Tómas rökstyður þá fullyrðingu sína með því að benda aftur á að ásetningurinn tilheyri ekki einvörðungu lokamarkmiðinu. Ásetningurinn getur beinst að „millimarkmiðum“, markmiðum sem hægt er að ná á leið sinni að lokamarkmiðinu. Hægt er að taka dæmi af manni sem tekur lyf í því augnamiði að ná heilsu, lyfjainntakan er hluti af því að ná lokamarkmiðinu, sem er bætt heilsa.⁴⁶ Ásetningur tengist bæði markmiðum og leiðum að markmiði, það er sama hreyfingin sem stýrir ásetningnum. Sem dæmi tekur hann mann sem segist vilja taka lyf heilsunnar vegna. Markmiðið er að ná heilsu og það er ástæðan fyrir því að velja þá leið að taka lyfin.⁴⁷ Ásetningurinn tilheyrir skynseminni, ekki er hægt að hafa ásetning án þess að

42 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q11 A3.

43 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q11 A4.

44 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q12 A1.

45 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q12 A2.

46 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q12 A3.

47 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q12 A4.

hafa rökvísi. Því geta skynlausar skepnur ekki haft ásetning, þar sem þau hreyfast áfram af hvötum sínum en ekki skynsemi.⁴⁸

2.8 Um fyrirætlanir

Þrjár athafnir viljans tilheyra leiðunum að markmiði. Þær eru að fyrirætla, að samþykkja og að nota. Fyrst af þessum atriðum er fyrirætlun.⁴⁹ Tómas segir fyrirætlun vera athöfn viljans. Hann vitnar í Aristóteles sem segir að fyrirætlun sé þrá eftir því sem er í okkar valdi að ná. Þráin er athöfn viljans og því er fyrirætlun það líka. Hann segir jafnframt að orðið *fyrirætlun* gefi í skyn eitthvað sem tilheyrir rökhugsuninni og einnig eitthvað sem heyrir til viljans. Fyrirætlun er því beggja blands, ekki einungis þrá heldur hefur það líka ráð (*e. counsel*)⁵⁰ í för með sér. Skynlausar skepnur búa ekki yfir fyrirætlunum. Fyrirætlanir snúast um að velja einn hlut frekar en annan eða aðra. Dýr hafa löngun en ekki vilja og löngunin stefnir alltaf að einum ákveðnum hlut, samkvæmt náttúruskipuninni. Lönguninni er ómögulegt að velja milli tveggja hluta.⁵¹

Fyrirætlun á við um leiðirnar, en vilji um markmiðið. Markmiðið í sjálfa sér er ekki fyrirætlun, og snýst ekki um fyrirætlanir. Tómas tekur dæmi af lækni til að skýra þetta betur út. Í verkum læknisins er heilsa markmiðið, en í tilfelli læknisins er það að vinna að bættri heilsu annarra ekki raunverulegt val fyrir hann. Það er hluti af starfi hans og skyldum sem læknis að stefna í átt að heilsunni. Mennirnir hafa bara eitt lokamarkmið, farsældina, en á leiðinni að því markmiði eru mörg millimarkmið sem að hægt er að velja um.⁵² Fyrirætlanir eru eitt af því sem að mennirnir einir eru færir um að hafa og nota, fyrirætlun er mannleg athöfn.⁵³ Maðurinn hefur hinsvegar ekkert val um hið ómögulega, fyrirætlanir hans snúast alltaf um það sem er raunhæft og mögulegt

48 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q12 A5.

49 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q13, inngangur. *Fyrirætlun* samsvarar προαίρεσις í kenningum Aristótelesar.

50 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q13 A1. Ráð er hvatartegund, skynsemishvötin sem samsvarar βούλησις hjá Aristótelesi.

51 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q13 A2.

52 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q13 A3.

53 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q13 A4.

fyrir hann að ná.⁵⁴ Maður velur af frelsi, en ekki af nauðsyn. Það er mögulegt að velja eða að velja ekki. Maður getur viljað og ekki viljað, gert og ekki gert. Tómas virðist gera eina undantekningu á þessu; við veljum eingöngu farsældina af nauðsyn. Enginn hefur þær fyrirætlanir að vera óhamingjusamur eða sneiða hjá farsældinni. Við notum rökhugsunina til að sjá hvað er af hinu góða, og viljinn getur beinst að hverju því sem að rökhugsunin telur að sé af hinu góða. Af því leiðir að maðurinn vill farsældina af nauðsyn, það er óhjákvæmilegt að velja hana.⁵⁵

2.9 Um ráðagerð

Tómas segir sérhverja ráðagerð vera spurningu (*e. inquiry*) en þó eru ekki allar spurningar ráðagerðir. En hvað á Tómas við þegar hann talar um ráðagerð? Hann segir fyrirætlanir fylgja ráðleggingum rökvísinnar um það hvað er sem gera skal. Það getur ríkt mikil óvissa um það sem rétt er að velja. Þegar það er óvissa til staðar fellir rökvísin ekki dóm án þess að hafa grennslast fyrir áður og rannsakað forsendur. Rökhugsunin þarf að yfirvega kostina áður en hún velur. Þessi rannsókn sem rökhugsunin gerir, er það sem Tómas kallar ráðagerð eða yfirvegun.⁵⁶ Ráðagerðin snýr að leiðunum að markmiðinu en ekki markmiðinu sjálfu.⁵⁷ Hún á bara við um það sem við gerum, það sem við hrindum í framkvæmd, en ekki um það sem við erum fær um að gera.⁵⁸ Samkvæmt Tómasi nær ráðagerð þó ekki yfir allt sem við gerum, hann telur til dæmis ekki að hún eigi við í tilfelli vísinda og lista.⁵⁹ Ráðagerðin er greiningartæki, með því að yfirvega greinum við það sem um ræðir.⁶⁰ Maðurinn yfirvegar ekki allt sem hann gerir. Ráðagerð á til dæmis ekki við um dóma sem kalla má augljósa, til dæmis þegar skynfærin segja okkur hvort að það sé brauð eða járnklumpur fyrir framan okkur. Einnig tekur hann dæmi af augljósum sannindum, eins og að framhjáhald sé bannað af Guði

---

54 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q13 A5.

55 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q13 A6.

56 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q14 A1.

57 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q14 A2.

58 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q14 A3.

59 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q14 A4.

60 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q14 A5.

eða að maður geti ekki lifað án fullnægjandi næringar.⁶¹ Þetta eru staðreyndir um lífið sem óþarfi er að yfirvega.

2.10 Um samþykki

Tómas spyr að því hvað það er sem að stýrir samþykkinu (*e. consent*). Er það löngunin eða yfirvegunin? Samþykki kemur til af lönguninni (*e. appetitive power*).⁶² Við fyrstu sýn skyldi maður ætla að það þýddi að dýr byggju yfir samþykki þar sem þau hafa löngun, en svo er ekki. Skynlausar skepnur búa ekki yfir samþykki þar sem þær hafa ekki stjórн yfir lönguninni, heldur er það náttúrulegt eðli skepnanna sem stýrir þeim. Samþykki er hluti af mannlegri hegðun þar sem maðurinn hefur stjórн á hvötum sínum. Ef að maður er undir áhrifum tilfinninga sinna getur hann samt ákveðið að fylgja þeim ekki, að breyta gegn því sem tilfinningarnar boða. Þetta vald hafa dýrin ekki, þau fylgja eðli sínu.⁶³ Samþykkið tilheyrir leiðunum að markmiðinu en ekki markmiðinu sjálfu. Tómas segir röð aðgerða vera þá að maðurinn áttar sig á markmiði sínu, þá þráir hann markmiðið, hann yfirvegar leiðirnar til að ná markmiðinu og þráir þar með að fara þær leiðir. Hann segir að þar sem ráðagerð eigi einungis við um leiðirnar að markmiðinu eigi það líka við um samþykkið.⁶⁴ Auk þess tilheyrir samþykki gerðanna æðri hluta sálarinnar, sem að skepnur hafa ekki til að bera.⁶⁵

2.11 Um notkun

Notkun er athöfn viljans. Að nota er að beita viljanum á eitthvað. Sú aðgerð sem að við framkvæmum með hlutnum er kölluð notkun, til dæmis er notkun hestsins sú að ríða honum út. Á sama hátt notum við vitsmuni okkar til að skilja og augun til að sjá. Notkunin á því bæði við um ytri og innri athafnir mannsins.⁶⁶ Skynlausar skepnur hafa ekki hæfileikann notkun, enda búa þau ekki yfir skynsemi. Skynsemin er forsenda fyrir

---

61 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q14 A6.

62 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q15 A1.

63 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q15 A2.

64 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q15 A3.

65 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q15 A4.

66 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q16 A1.

því að notkun sé möguleg.⁶⁷ Notkun á ekki við um lokamarkmiðið þar sem lokamarkmiðið er Guð og Guð er ekki hægt að nota.⁶⁸ Notkun kemur á eftir valinu, við byrjum á því að velja áður en við notum.⁶⁹

2.12 Um athafnir sem stjórnað er af viljanum

Skipunin (*e. command*) tilheyrir rökvísinni (*e. reason*). Sá sem að fyrirskipar notar tungumálið til að skipa fyrir, og úr því tungumálið tilheyrir rökvísinni, tilheyrir skipunin einnig rökvísinni.⁷⁰ Skepnur geta ekki nýtt sér skipunina þar sem þær hafa ekki rökvísi eða tungumál til að skipa fyrir. Því er það einungis maðurinn sem er fær um að skipa fyrir.⁷¹ Tómas tekur það einnig fram að skipunin kemur á undan notkuninni. Hvattinn til að taka sér eitthvað fyrir hendur getur komið frá skipuninni.⁷² Hann segir að skipunin sjálf og athöfnin sem er fyrirskipuð séu ekki endilega aðskildar athafnir. Tómas vitnar í Aristóteles sem segir að engin fyrirskipuð athöfn væri til ef ekki væri fyrir skipunina. Hann segir að það komi í raun ekkert í veg fyrir að hlutir séu aðskildir í einum skilningi en sameinaðir í öðrum. Hann tekur dæmi af einstaklingi, sem er einn í þeim skilningi, en hann tilheyrir tegund og er þannig hluti af mörgum. Hann kemst að þeirri niðurstöðu að fyrirskipun og fyrirskipaðar athafnir séu ein mannleg athöfn, ein heild, en þó tveir hlutar.⁷³ Tómas spyr bæði hvort hægt sé að skipa fyrir athöfn viljans og athöfn rökvísinnar. Hann kemst að þeirri niðurstöðu að við stjórnum athöfn viljans. Maðurinn getur skipað fyrir eða stjórnað öllu því sem er í okkar valdi. Athafnir viljans eru að mestu leyti þess eðlis að þær eru í okkar valdi. Þetta rökstyður hann með því að segja að allar athafnir okkar séu í okkar valdi svo lengi sem þær eru sjálfráðar.⁷⁴ Það sama á við um athafnir rökvísinnar, þeim getum við stjórnað, en þó ekki á alveg sama hátt og athöfnum viljans. Hann segir að hægt sé að líta á athafnir rökvísinnar á tvenna

67 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q16 A2.

68 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q16 A3.

69 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q16 A4.

70 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q17 A1.

71 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q17 A2.

72 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q17 A3.

73 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q17 A4.

74 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q17 A5.

vegu; bæði eru það athafnir sem að við getum stjórnað og athafnir sem að rökvísin stjórnar sjálf. Á sama hátt og viljinn hreyfir sig sjálfur, skipar rökvísin sjálfri sér fyrir.⁷⁵

Við höfum einnig stjórn á athöfnum langana. Rökvísin getur haft stjórn á löngunum. Tómas talar sérstaklega um kynferðislegar langanir í þessu samhengi, þar sem líkaminn er ekki alltaf í fullu samræmi við rökvísina og getur stundum tekið völdin. Til að útskýra hversvegna það getur gerst vísar hann í Aristóteles sem sagði að rökvísin hafi ekki einræðisvald yfir kynferðislegum löngunum. Á endanum hefur rökvísin þó alltaf vald á þessum löngunum.⁷⁶ Tómas sprýr hvort að hægt sé að stjórn „plöntusálum“ (*e. vegetal soul*). Hér geri ég ráð fyrir að hann styðjist við skiptingu Aristótelesar á sálum; plöntusálum, dýrasálum og mannlegum sálum. Hver og einn einstaklingur hefur eitthvað markmið, hver að sínu leyti og undir hvaða sálarflokk sem er. Rökvísin hefur hinsvegar enga stjórn á náttúrulegum fyrirbærum (plöntusálum) og getur ekki fyrirskipað þeim.

2.13 Um góðar og illar athafnir

Í átjándu spurningu leiðir Tómas hugann að því hvort að til séu illar athafnir eða hvort að allar mannlegar athafnir séu af hinu góða. Hann kemst að þeirri niðurstöðu að til séu mannlegar athafnir sem ekki eru góðar. Athafnir sem eru góðar hafa þann eiginleika að vera „fullkomnar“ (*e. have fulness of being*). Ef að það vantar upp á eitthvað í athöfninni er hún ófullkomin og getur þá innihaldið illt. Hann segir að það gildi um suma hluti að þeir hafi tilveru (*e. being*) að einhverju leyti. Til þess að manneskja sé fullkomnuð eða heil þarf hún að hafa bæði sál og líkama og alla þá eiginleika sem manneskja þarf að hafa til að öðlast þekkingu og geta hreyft sig. Ef það skortir upp á þessa eiginleika er manneskjan ekki heil. Hann tekur dæmi af blindum manni sem að hefur góðleika (*e. goodness*) að svo miklu leyti sem hann lifir lífi sínu, en illsku að svo miklu leyti sem hann skortir sjón. Tómas virðist því líta svo á að illskan komi til af *skorti* á einhverju.⁷⁷ Viðfang athafna mannsins stjórnar því að einhverju leyti hvort athafnirnar séu slæmar

75 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q17 A6.

76 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q17 A7.

77 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q18 A1.

eða góðar. Til dæmis þegar að maður tekur það sem tilheyrir öðrum, þá er viðfangið ekki manns eigið og því er athöfnin af hinu illa.⁷⁸

Aðstæður skipta miklu máli fyrir athafnir yfirhöfuð, en þær geta einnig haft áhrif á það hvort að athöfn er góð eða slæm. Tómas vitnar í Aristóteles sem að sagði að dygðugur maður gerði það sem hann ætti að gera og þegar hann á að gera það. Hann breytir í samræmi við aðstæður.⁷⁹ Markmiðið með athöfninni hefur einnig mikið að segja um það hvort að athöfn er góð eða slæm. Ef að markmiðið er gott er athöfnin góð og öfugt. Tómas segir að í hverri mannlegri athöfn sé fjórfaldur góðleiki. Í fyrsta lagi skiptir máli hvort að athöfnin sé heil og í eðli sínu góð, í öðru lagi hvort að viðfangið sem athöfnin beinist að er gott, í þriðja lagi hvort að aðstæðurnar leiði til þess að athöfnin sé góð og í fjórða lagi þarf athöfnin að hafa gott markmið.⁸⁰

Tómas talar einnig um mismunandi tegundir (*e. species*) athafna, þar sem hann segir að viðfang athafnarinnar skilgreini tegund hennar. Góðar og slæmar athafnir eru af ólíkri tegund. Það sem skilur tegundirnar að, er á endanum rökvísin. Hið góða í manninum er í samræmi við rökvísi en það illa er andstætt rökvísinni.⁸¹ Markmið athafnarinnar hefur líka áhrif á tegund athafnar. Eins og áður hefur komið fram eru mannlegar athafnir sjálfráðar og sjálfráðar athafnir eru í raun tvískiptar. Annars vegar hafa þær innri athöfn viljans og hinsvegar hina ytri athöfn, framkvæmdina. Hver þessara athafna hefur viðfang, markmiðið er hið sanna viðfang innri athafna viljans. Hann segir að á sama hátt og viljinn stjórni hreyfingum útlima okkar (en þeir hugsa ekki sjálfstætt), hafi ytri athafnir okkar ekki siðferðisvit.⁸² Ekki falla þó allar athafnir í flokk góðra eða slæmra, heldur eru til hlutlausar athafnir. Í þessu samhengi nefnir Tómas athafnir eins og að tína strá af jörðinni og að fara í göngutúr.⁸³

Þrátt fyrir að Tómas haldi því fram að þessar athafnir falli utan tegunda og séu hlutlausar segir hann að athöfn einstaklings (*e. individual action*) sé aldrei utan

78 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q18 A2.

79 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q18 A3.

80 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q18 A4.

81 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q18 A5.

82 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q18 A6.

83 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q18 A8.

tegunda. Hann segir ástæðuna fyrir þessu vera þá að siðferðileg athöfn (*e. moral action*) fær ekki góðleika sinn einungis frá viðfangi sínu heldur einnig frá aðstæðunum. Það er nauðsynlegt hverri einstaklingsbundinni athöfn að vera í aðstæðum og þær aðstæður gera hana góða eða slæma. Halda skal því til haga að hér er Tómas eingöngu að tala um *mannlegar athafnir*, sem hafa rökvísi en ekki athafnir eins og að klóra sér í skegginu.⁸⁴ Mér virðist því sem að Tómas sé að segja að þær athafnir mannsins sem eru ekki með réttu mannlegar geti verið hlutlausar en mannlegar athafnir mannsins eru alltaf annaðhvort góðar eða slæmar.

2.14 Innri gæði

Eftir að hafa velt fyrir sér því góða og illa í mannlegum athöfnum almennt snýr Tómas sér að því að skoða góðleika innri athafna viljans (*e. interior act of the will*). Góðleiki viljans kemur til af því að maðurinn vill það sem er gott. Góðleiki eða illská athafna viljans kemur frá viðfangi hans. Hinsvegar er viljanum ekki alltaf beint að því sem er raunverulega gott, heldur því sem að virðist gott í augum þess sem vill það. Af þeim sökum getur það gerst að athöfn viljans er ekki góð heldur ill.⁸⁵ Góðleiki viljans fer einungis eftir viðfanginu. Þegar talað er um góðleika eða illsku athafna viljans skipta aðstæður engu máli.⁸⁶ Góðleiki viljans fer eftir rökvísinni—þar sem að það fer algjörlega eftir viðfanginu hvort að viljinn er góður eða illur. Viðfangið er kynnt viljanum með rökvísinni. Þannig skiptir rökvísin jafn miklu máli og viðfangið sjálft.⁸⁷ Tómas spyr að því hvort að góðleiki viljans fari eftir hinum eilífu lögum (*e. eternal law*) og svarar því að svo sé. Hann segir að góðleiki viljans fari frekar eftir eilífðarlögunum heldur en mannlegum rökum, þar sem að eilífðarlögin koma á undan rökvísi mannsins.⁸⁸

Ásetningur skiptir miklu máli þegar góðleiki viljans er skoðaður. Ásetningurinn kemur á undan athöfn viljans. Tómas kveður það segja mikið um mann sem vill fasta vegna þess að Guð vill að hann fasti. Athöfnin er þá sérstaklega góð vegna þess að hún

84 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q18 A9.

85 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q19 A1.

86 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q19 A2.

87 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q19 A3.

88 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q19 A4.

er gerð vegna Guðs. Ásetningurinn er að þóknast Guði, sem gerir breytnina góða.⁸⁹ Það hversu góð eða ill athöfn er fer þó ekki endilega eftir því hversu góður eða illur ásetningurinn er. Ásetningurinn getur verið góður og viljinn illur. Ásetningurinn býr að einhverju leyti í athöfn viljans en það þarf ekki endilega að vera samræmi á milli þess góðleika sem býr í ásetningnum og þess sem býr í athöfn viljans. Stundum er ásetningurinn sterkur en það skilar sér ekki, t.d. þegar maður vill öðlast heilsu en er ekki jafn ákafur í að taka lyfin sem hann þarf til að ná markmiði sínu.⁹⁰ Góðleiki viljans þarf einnig að vera í samræmi við hinn Guðlega vilja (*e. the Divine will*), til að vera sannarlega góður.⁹¹ Tómas segir að allir siðrænir menn séu bundnir (*e. bound*) til þess að vilja það sem Guð vill, sá sem hefur andstæðan vilja við hinn Guðlega vilja hefur illan vilja.⁹²

2.15 Um gæði og illkvitni í ytri athöfnum viljans

Gæði og ill ska koma fyrst fram í viljanum, áður en þau koma fram í athöfn.⁹³ Tómas segir að við getum litið á gæðin og illskuna í athöfnum okkar á tvenna vegu, annars vegar í tengslum við umhverfi athafnanna og aðstæður og hinsvegar í tengslum við markmiðið með athöfninni. Sá hluti sem heyrir til markmiðsins stendur og fellur algjörlega með viljanum. Hinn hlutinn, sem fer eftir aðstæðum, fer eftir rökvísinni. Á þeim gæðum velta gæði viljans. Ef að viljinn er góður út frá báðum forsendum, bæði aðstæðum og markmiði, hefur það í för með sér að athöfnin er góð. En ef að viljinn hefur bara gott markmið er það ekki nóg til að gera athöfnina góða—og öfugt.⁹⁴ Sömu lögmál gilda um innri og ytri athafnir, hvað varðar gæði.⁹⁵

Tómas heldur áfram að ræða samband innri og ytri athafna og segir að hægt sé að bæta gæðin í góðum vilja, með því að framkvæma góðverk. Framkvæmdin getur

89 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q19 A7.

90 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q19 A8.

91 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q19 A9.

92 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q19 A10.

93 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q20 A1.

94 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q20 A2.

95 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q20 A3.

þannig haft áhrif á gæði eða illsku viljans. Framkvæmdin getur í raun fullkomnað viljann, en getur líka dregið úr gæði viljans ef hún mistekst. Tómas tekur dæmi af manni sem hefur góðan vilja og verður fyrir hindrunum á leið sinni að því að framkvæma athöfnina og öðrum sem hefur einnig góðan vilja og lætur ekki hindra sig í að framkvæma athöfnina. Hann segir að í seinna tilfelinu endist hið góða í viljanum lengur, það er varanlegra og er þar með betra.⁹⁶ En þýðir þetta að afleiðingar athafnanna auki eða minnki gæðin eða illskuna? Tómas segir að afleiðingar geri ekki athöfn sem var gerð með illum vilja góða, eða öfugt. Sem dæmi tekur hann fátækan mann sem fær ölmusu frá öðrum. Ef að fátæki maðurinn notar peninginn sem hann fékk á slæman hátt dregur það ekki úr gæðunum sem að hinn maðurinn sýndi með gjöf sinni. Þetta gildir líka í hina áttina, ef að maður tekur því af æðruleysi þegar að annar gengur á rétt hans afsakar það ekki gjörðir seinni aðilans. Tómas segir að annaðhvort getum við séð fyrir afleiðingar athafna okkar eða ekki. Ef að við getum séð þær fyrir er ljóst að þær auka gæðin eða illskuna, eftir því hvað við á. Ef að maður sér beinlínis fyrir að athöfn hans hafi slæmt í för með sér og breytir samt ekki framferði sínu, eykur það illskuna í verkum hans. Það getur þó líka gerst að við sjáum ekki afleiðingar gjörða okkar fyrirfram og þá gildir annað. Ef að afleiðingarnar eru betri eða verri en hægt var að sjá fyrir, á tilviljanakenndan hátt, auka þær hvorki á gæðin né illskuna.⁹⁷ Athafnir geta ekki verið góðar og slæmar á sama tíma þar sem Tómas segir að sami hluturinn geti ekki innihaldið andstæður. Þetta á sérstaklega við um siðferðilegar athafnir.⁹⁸

2.16 Afleiðingar mannlegra athafna, gæði þeirra og ill ska

Gæði mannlegra athafna fer í rauninni eftir því hversu mikið samræmi er á milli athafnarinnar og hinna eilífu laga, sem eru lögin sem Guð setur. Ef að athöfn felur í sér synd, stafar það af sömu ástæðum og ef að athöfn er ill. Hugtakið *illt* nær yfir stærra svið heldur en hugtakið *synd*, en í rauninni gilda sömu lögmál um illa athöfn og synd.⁹⁹

---

96 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q20 A4.

97 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q20 A5.

98 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q20 A6.

99 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q21 A1.

Tómas segir að mannlegum athöfnum eigi að hampa eða lýsa yfir skömm á, eftir því hvort þær eru góðar eða illar. Hann virðist vera á því að maður eigi ekki að liggja á skoðunum sínum varðandi athafnir annarra, heldur eigi viðkomandi að fá að vita hvort þær eru góðar eða slæmar.¹⁰⁰ Það fer eftir því hvort að athöfn er góð eða slæm, hvort að hún er aðdáunarverð eða ekki. Maður sem gerir vel á að njóta aðdáunnar á meðan maður sem gerir illa ætti að bragða á eigin meðali.

Tómas segir að refsa eigi mönnum í réttu hlutfalli við það hvaða skaða hann hefur valdið öðrum. Hver einstaklingur er hluti af samfélagi. Það sem einn einstaklingur gerir öðrum hefur áhrif á allt samfélagið. Þetta á líka við um þær athafnir sem eru góðar. Það að hrósa fyrir eða lýsa skömm á athöfn skiptir bæði máli fyrir einstaklinginn sem er viðfang athafnarinnar og allt samfélagið í heild. Þegar maður beinir athöfn sinni beint að samfélagini, hvort sem það er samfélagini til góðs eða ills, fær hann það launað fyrst og fremst af öllu samfélagini og í öðru lagi frá smærri hlutum þess. Tómas segir að það sé ljóst að góðar eða slæmar athafnir eigi aðrir samfélagsþegnar að lofa eða lasta. Það hefur með réttlæti að gera.¹⁰¹ Að lokum segir Tómas að Guð hafi skoðun á athöfnum okkar og dæmi þær eftir því hvort þær eru góðar eða illar. Lokamarkmið okkar er Guð og að gera það sem hann telur rétt.¹⁰²

3. Frekari túlkun á skoðunum Tómasar um mannlega athöfn

Greining Tómasar á eðli mannlegra athafna er mjög nákvæm, hann greinir athöfnina niður í ótal hluta sem virðast stýrast af ólíkum öflum. Hann talar mikið um hugann annars vegar og viljann hinsvegar líkt og hann geri skýran greinarmun á þessum hugtökum. Þetta er dæmi um það hvernig Tómas greinir athafnirnar niður í einingar en þrátt fyrir þetta lítur Tómas á athafnir sem heild.¹⁰³ Um þetta og fleira er fjallað í skýringarkafla sem fylgdi þýðingu á *Summa Theologica* sem kom út árið 1970 og verður

---

100 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q21 A2.

101 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q21 A3.

102 Tómas af Aquino 1920: IaIIæ Q21 A4.

103 *Psychology of Human Acts* 1970:212.

unnið með í þessum kafla.¹⁰⁴ Heimspeki Tómasar er heildraen. Hvar gríðarlega afkastamikill heimspekingur og viðfangsefni hans náðu yfir nánast allt sem tengist mannlegu lífi. Þegar heimspeki Tómasar er skoðuð er ljóst að ólíkir hlutar heimspeki hans tengast mjög og mynda eina heild. Til dæmis byggir lögspeki Tómasar sem er rakin í IaIIæ spurningum 90–97, mjög á sýn hans á manninn og mannlegt eðli sem er rakið í köflunum sem ég geri grein fyrir.

Í fyrrnefndum skýringarkafla hefur greining Tómasar á mannlegum athöfnum verið sett upp í kerfi er samanstendur 12 atriðum. Þetta kerfi er gagnlegt þegar kemur að því að skilja framsetningu Tómasar og hvað hann á við með mannlegri athöfn. Fyrstu fjögur atriði greiningarinnar snúast um vitund mannsins á markmiðinu, næstu fjögur um leiðirnar sem við getum farið að markmiðinu, og síðustu fjögur atriðin snúa að framkvæmdinni.

Í þessari greiningu er byrjað á því að tala um upplifun (1) (*e. perception*). Upplifunin snýst einfaldlega um að maðurinn skynjar hið góða sem markmið, sér að það hefur tilvist og er eftirsóknarvert. Næst er talað um ráð (2) (*e. council*)¹⁰⁵ sem snýr að því að vilja markmiðið. Þessi tvö atriði eru orsök þess sem síðar kemur, þau koma öllu ferlinu af stað. Næst er talað um dóm (3) (*e. judgement*) en þá er átt við að maðurinn leggi mat á og dæmi hvort markmiðið sé mögulegt. Fjórða atriðið er ásetningur (4) (*e. intention*). Þessi fjögur atriði tilheyra markmiðinu, þau snúast í raun öll um að maðurinn áttar sig á því að það er takmarki að ná og til þess notar hann vitsmuni sína. Næstu fjögur atriði snúa að leiðunum að markmiðinu.¹⁰⁶

Fyrsta hugtakið sem tilheyrir leiðunum er ráðagerð (5) (*e. deliberation*), með ráðagerð virðum við fyrir okkur aðstæðurnar sem við erum í. Næst er það samþykki (6) (*e. consent*) sem að snýr að því að ákveða og samþykkja þá leið sem við ætlum að fara að markmiðinu. Svo kemur ákvörðunin (7) (*e. decision*) þegar við tökum endanlega ákvörðun um að vinna að markmiðinu, á þessu stigi er þó engin framkvæmd á

---

104 Sjá heimildaskrá.

105 Þýtt sem *wish* í skýringarkaflanum.

106 *Psychology of Human Acts* 1970:212–213.

athöfninni komin í gang. Það er tekið fram að réttmætur dómur á athöfninni á þessu stigi málsins tryggir ekki rétta athöfn, manneskja getur enn stoppað á þessu stigi og ákveðið að breyta öðruvísi eða sleppt því að hrinda athöfninni í framkvæmd. Síðasta atriðið af þeim sem að tilheyra leiðunum er fyrirætlun (8) (*e. choice*)¹⁰⁷. Eftir að komist hefur verið að niðurstöðu þarf meiri vilja til að hrinda athöfninni í framkvæmd. Fyrirætlun er athöfn viljans og með henni veljum við eina athöfn fram yfir aðra og notum til þess frjálsan vilja.¹⁰⁸ Þau atriði sem eru þegar upptalin fjalla öll um ásetninginn, það hvað við ætlum að gera, en ekki um framkvæmdina. Í þessum atriðum er fólgιð það andartak sem á sér stað rétt áður en að við tökum af skarið og framkvæmum.

Þá er komið að þeim fjórum atriðum sem eftir eru í greiningunni og þau fjalla öll um framkvæmd athafnarinnar. Fyrst af þeim atriðum er skipun (9) (*e. command*), en í skipuninni er rökvísinni svo að segja hrint í framkvæmd, þar er hún notuð. Við segjum sjálfum okkur að framkvæma athöfnina. Næst er að hrinda í framkvæmd (10) (*e. application*) og svo er það sjálf frammistaðan (11) (*e. performance*) eða framkvæmdin. Að lokum er athöfninni lokið (12) (*e. completion*).¹⁰⁹

Til þess að skýra þessa greiningu enn frekar út er gott að taka dæmi af athöfn og er það gert í formálanum: Tekið er dæmi af manni sem fer að horfa á óperu. Maðurinn sér auglýsingu um uppsetningu á *Cosi Fan Tutte* í blaðinu og hugsar: „Það væri gaman að fara á sýninguna (1). Mig langar til þess (2) og það er vel mögulegt (3). Ég ákveð því að fara (4)“. Þessi atriði áttu við um takmarkið, en svo snýr hann sér að leiðinni að markmiðinu: Hann veit að hann getur komist á staðinn með lest eða bíl (5), hann veltir fyrir sér kostum hvors möguleika (6) og afræður að fara með lest (7), velur hvaða lest hann tekur og hvenær (8). Enn sem komið er hefur ekkert verið framkvæmt, maðurinn situr enn í stólnum sínum. Hann er einungis búinn að taka ákvörðun og yfirvega hvernig hann muni framkvæma áform sín. Hann heldur áfram, hugsar sem svo að hann

---

107 Σαμσβαράς προαιρετικά í kenningum Aristótelesar, eins og fyrr segir.

108 *Psychology of Human Acts* 1970:216.

109 *Psychology of Human Acts* 1970:217.

verði að gera eitthvað í málunum (9), hann herðir sig upp í það (10), hann framkvæmir það sem hann þarf að gera (11) og á endanum situr hann á tónleikunum og nýtur þeirra (12).¹¹⁰

Þetta er mjög skýr greining á því hvernig maður breytir. Allt frá því að honum verður ljóst að hann vill ná því markmiði að sjá óperuna og þar til að athöfnin er fullgerð. Á þennan hátt er hægt að greina athafnir okkar og rekja sig til baka og sjá á hvaða hátt hún kemur til. Það er eitt af því sem einkennir mannlega athöfn, að geta hugsað til baka og sagt *hversvegna* ég gerði það sem ég gerði, að það hafi þjónað ákveðnum tilgangi og verið skref í átt að markmiði. Við getum því kortlagt hegðun einstaklings á einhvern máta og við þurfum að gera það þegar við ræðum mannlegar athafnir. Við getum í raun búist við ákveðinni hegðun frá manninum undir ákveðnum aðstæðum.¹¹¹ Út frá kenningu Tómasar sjáum við einnig að hægt er að meta athafnir með ýmsum hætti. Breytni mansins er ekki einföld heldur margslungið fyrirbæri og það skiptir máli af hvaða hvötum maðurinn breytir. Það skiptir líka máli hvaða markmið hann hefur með athöfninni og hvort hann sjái fyrir afleiðingar breytni sinnar, eins og áður hefur komið fram. Ef að tilgangur með breytni er slæmur getum við sagt að athöfnin sé slæm, jafnvel þótt að niðurstaðan verði góð.

4. Niðurlag—Lögspekin, mannlegar athafnir og farsældin

Lögspeki Tómasar er þekkt og mikið lesin enn þann dag í dag, en hún byggir að mjög miklu leyti á skoðunum hans á eðli mannlegra athafna. Tómas vitnar mikið í kafla sína um mannlega breytni þegar hann skrifar um lögspekina. Hann lítur svo á að lögspekin snúi að ytri uppsprettum mannlegrar breytni.¹¹² Hægt væri að skrifa langt mál um samband mannlegra athafna Tómasar við lögspeki hans, en til þess gefst ekki tóm í þessari ritgerð. Hér verða þó tekin örfá dæmi um samband mannlegra athafna og lögspekinnar.

---

110 *Psychology of Human Acts* 1970:214.

111 *Psychology of Human Acts* 1970:213.

112 Garðar Gíslason 2004:63.

Tómas gerir ráð fyrir því að maðurinn þurfi ytri umgjörð um athafnir sínar, að honum sé eðlislægt að búa til samfélagsgerð þar sem hann þroskar félagshæfileika og þar sem réttlæti ríkir. Maðurinn öðlast ekki farseld nema í samfélagi og því kemur hann á sameiginlegri stjórnskipan. Lagasetning er leið mannsins til að skipuleggja samfélagið. Lögin eru skynsemisboð fyrir Tómasi, innihaldi lögin ekki rökvísi eru þau ólög.¹¹³ Lagasetningar og reglur samfélagsins eru bindandi, að því gefnu að þau innihaldi rökvísi, *ratio*. Lagasetning gefur manninum ástæðu til að aðhafast og bregðast við fyrirskipuninni. Maðurinn skilur ástæðuna fyrir því að hann eigi að breyta í takt við lagasetninguna, hann beitir skynsemi sinni til að skilja hana. Fyrirskipanir tilheyra þessvegna skynsemanni.¹¹⁴ Maðurinn er bundinn til þess að hlíta skynsamlegum lögum, en bindingin kemur að innan. Hún er ekki utanaðkomandi afl. Með bindingunni er ekki átt við lagasetningu eða refsigamma. Tómas talar um að mennirnir séu *bundnir* til að gera ákveðna hluti. Við erum bundin til að trúa ákveðnum fyrirframgefnunum sannindum svo dæmi sé tekið. Ef að eitthvað leiðir augljóslega út frá forsendu, erum við bundin til að trúa niðurstöðunni. Ekkert vit væri í öðru. Tökum dæmi. Nú gilda setningarnar: „ef a, þá b“ og „ef b þá c“. Við erum þá bundin til að trúa setningunni „ef a þá c“. Við gætum ekki neitað þessari niðurstöðu án þess að það stangist verulega á við rökvísi okkar. Við erum röklega bundin því að samþykkja hana og það er ekki líkamleg binding, heldur bindur skynsemin okkur.¹¹⁵

Ytri uppsprettur athafna má finna í lögunum. Tómas talar um að til séu tvennis lags uppsprettur athafna, innri og ytri (*e. intrinsic/extrinsic principles*). Skrif Tómasar um mannlegar athafnir snúa frekar að innri uppsprettunum en að ytri uppsprettum. Á sama hátt og við erum bundin til að samþykkja niðurstöður þess sem leiðir af gefnum forsendum, erum við bundin til að samþykkja þær fyrirskipanir eða lagasetningar sem eru rökvísar. Að því leyti eru lagasetningar ytri uppsprettur athafna, lögin fá okkur til þess að breyta á ákveðinn hátt. Út frá kenningu Tómasar um mannlegar gerðir sjáum

---

113 Gunnar Skirbekk og Nils Gilje 1999:185.

114 Garðar Gíslason 2004:Q90 A1.

115 Garðar Gíslason 2004:Q96 A4.

við að hægt er að meta athöfn með ýmsum hætti og frá ýmsum sjónarhornum. Það skiptir máli hvaða hvatir liggja að baki breytninni og undir hvaða kringumstæðum hún er gerð. Markmiðið er líka mikilvægt. Hvaða takmarki ætlar maðurinn að ná með breytni sinni? Gæði eða ill ska markmiðsins stjórnar því hvort að athöfnin er góð eða slæm. Þetta á líka við um lagasetningar. Ef að takmarkið með lögnum er slæmt þá er slæmt að fylgja lögnum og Tómas telur að okkur beri engin skylda til þess að fylgja lagasetningum sem ekki hafa rökvísi til að bera.

Tómas hefur mjög jákvæða sýn ámanninn og mannlega hegðun. Hann stendur í þeirri trú að rökvísi stjórni mannum og að hann hneigist til hins góða. Þegar lesið er um hinn rökvísa mann Tómasar vakna þó upp spurningar um hið illa, þá menn sem vilja ekki hið góða. Það virðist sem Tómas líti á hið illa sem *skort* á rökvísi. Sé maður vondur er það ekki vegna þess að hann sé svo fullur af illvilja heldur afþví að hann *skortir* gæði. Ég skil Tómas þannig að ef að maður hneigist að hinu illa þá *misskilji* hann hvað það er sem er gott—þessi misskilningur stafar af skorti á rökvísi. Maður getur þannig ruglast á því hvað það er sem er gott og talið að maður sækist eftir hinu góða en í raun verið á höttunum eftir hinu illa. Þetta vekur upp spurningar hvort illar athafnir, séu þá í raun ekki *mannlegar*. Mér virðist sem að þær geti ekki talist mannlegar með réttu, þar sem þær skortir rökvísi. Þessar athafnir eru þó annars eðlis heldur en dæmið sem var tekið af kennaranum sem að gengur um í skólastofunni. Sú athöfn að ganga fram og til baka á meðan hann kennir hefur ekkert markmið, það er engu takmarki að ná fyrir manninn. Ég get séð fyrir mér mann sem að er illur en *veit* muninn á réttu og röngu. Hann veit að hann á ekki að breyta eins og hann gerir, en það stöðvar hann ekki í athöfnum sínum heldur *kýs* hann að breyta rangt. Bankaræningi getur haft markmið, þó það sé ekki gott. Hann vill næla sér í skjótfenginn gróða og til þess yfirvegar hann leiðirnar að markmiðinu. Hann er ekki neyddur til athafnarinnar og framkvæmir hana af eigin vilja. Mannlegar athafnir þurfa vissulega að hafa þetta til að bera en hér skortir

á rökvísina og hið góða. Athafnir bankaræningjans eru ekki mannlegar í skilningi Tómasar.

Annað sem veldur mér heilabrotum þegar ég les Tómas er guðfræði hans. Eins og áður segir er Tómas miðaldaheimspekingur og þekktastur fyrir guðfræði sína. Hann telur að Guð sé lokamarkmið allra manna og frumhreyffill alls. Allir hlutir stafa frá Guði.¹¹⁶ Þessi sýn Tómasar hugnast ekki öllum í dag og kann að virðast gamaldags og úr sér gengin. Tómas talar reyndar bæði um að lokamarkmið allra manna sé Guð og að það sé farsældin, sem er hugtak komið frá Aristótelesi. Hann virðist því líta svo á að samsemdarmerki sé á milli Guðs og farsældarinnar, Guð er hin sanna farsæld. Þrátt fyrir þetta virðist trúin ekki nauðsynleg forsenda fyrir því að maðurinn geti lifað góðu, siðrænu og röklegu lífi. Maðurinn er fær um að vita hvað er gott og hreyfa sig að hinu góða í gegnum rökhugsun sína. Þannig má byggja upp samfélag ótrúaðra manna, sem eru dygðugir og hamingjusamir en sá sem er trúáður getur einn náð hinu endanlega markmiði, farsældinni.¹¹⁷ Mér þykir merkilegt að Tómas setji trúna ekki sem algjört skilyrði fyrir því að maður sé siðrænn eða dygðugur, miðað við þann tíðaranda sem að ríkti þegar hann skrifaði *Summa Theologica*. Heimspeki Tómasar hefur staðist tímans tönn og sýn hans á manninn, athafnir hans og stjórnarhætti á fullt erindi við nútímamanninn.

---

116 Garðar Gíslason 2004:27.

117 Gunnar Skirbekk og Nils Gilje 1999:185.

Heimildaskrá

Garðar Gíslason. (2004). Inngangur að Tómas af Aquino. *Um lög.* (2004, sjá neðar).

Gunnar Skirbekk og Nils Gilje. (1999). *Heimspeksaga.* (Stefán Hjörleifsson þýddi). Reykjavík: Háskólaútgáfan.

Psychology of Human Acts:1a2ae. 6-17. (1970). Thomas Gilby (ritstjóri). 17. bindi þýðingar á *Summa Theologica.* New York: Eyre & Spottiswoode, London, and McGraw-Hill Book Company.

Tómas af Aquino. (2004). *Um lög.* (Þórður Kristinsson þýddi). Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag.

Tómas af Aquino. (1920). *The “Summa Theologica” of St. Thomas Aquinas. Literally translated by Fathers of the English Dominican Province.* 2. útg. endurskoðuð. Þessi þýðing er til víða.